

RENBEN: Arra, hogy bűnben élek, hogy Dynamo nem tarthat méltónak a titkára addig, míg meg nem tagadom a húst és meg nem tisztulok! (Büszkén.) És volt erőm megtenni! De mily nehéz volt! Már kezdtem igazán szeretni Adát.

MRS FIFE: Minden bizonnyal szereted Adát és nem kellett volna ily' rosszul bánnod vele. Egészen belebetegedett.

RENBEN: Hogy szeretném látni! Igen szeretném látni! De nem tehetem! Hát nem érti, hogy nem lehet! Hogy számomra fontosabb megtalálni a titkot, mint... (töpreng, majd hirtelen ijedtséggel): És ha a csoda nem történik meg ma éjjel? Ada meglátogat álmaiban... A teste... övemmel ostromoztam magam... nem bírom tovább... (Mintegy megszédülve alig áll a lábán, aztán összeszedi magát és Mrs Fife felé fordul.) El kell mennem oda. Keresni fognak. El kell juttatnom hozzá iróimati..

PAUL NIZAN: LES MATERIALISTES DE L'ANTIQUITE

(E. S. I. Paris, 1936)

Paul Nizan új könyve erőteljesen rámutat arra, hogy a tudományos szocializmus valamelyest elhanyagolta saját családfájának a feikutatását, holott éppen ez lett volna és lehet most is az útja, hogy maga köré tömörítse azokat az értelmiségi rétegeket, akik talán nem képesek a valóság szigorúan tudományos felismerésére, de sajátos nevelésük és klasszikus kulturájuk folytán annál érzékenyebbek a kulturális értékek és hagyományok iránt és azokhoz csatlakoznak, akiktől, gazdasági érdekeik megvédése mellett, szellemi szabadságuk megvédését is remélhetik.

A szocialista irodalom, a Lassalle idealista beállítottságú doktori értekezésén és Marx nagyméretű, de befejezetlenül maradt tanulmányán kívül nem igen mutatható fel a legutóbbi időig az ókori materializmussal foglalkozó munkákat. A Thalheimer az „Einführung in der dialektischen Materialismus“ című könyvének néhány fejezetében tárgyalja ugyan a görög filozófusokat, de inkább társadalombölcészettükkel foglalkozik, mint materializmusukkal.

Nizan könyve, melynek első része Demokritosz, Epikureusz és Lucretius élettrajza, második része pedig kivonatokat tartalmaz három bölcész műveiből, nem pótolja a szocialista elméleti kutatásoknak ezt a hiányosságát. Nem is ez volt a célja. Az ókori társadalom röviden, de élettelen felvázolt környezetében Demokritosznál a Kr. e. V. század materializmusának naív realizmusát, Epikureusznál a haldokló athéni demokrácia emberének társadalmi és erkölcsi problematikáját, Lucretiusnál pedig az ókori materializmus osztálykötöttségeit érzékelteti; tehát inkább kulturális és szociológiai, mint eszmetörténeti vonalon halad.

A miletoszi Demokritosz az első görög gondolkozó, aki világképét észszerű elemekből igyekszik felépíteni. Ő lépte át elsőnek a határt a kezdetleges eszmélkedés és a tudományos szemlélődés között. Atómelméletének még metafizikai ugyan a kiindulópontja, de ugyanakkor valóban jelentős kísérlet a valóság mértani módszerekkel való kifejezésére. Ez a kísérlet azonban sikertelen, mivel mint Nizan megállapítja, a görög tudomány viszonylagos fejlettsége ellenére sem rendelkezett megfelelő számtani módszerek és pontos mérőeszközök fölött. Ebben az irányban a görög természetfilozófusok művét csak az ujkor elején fejlesztette tovább Descartes az analitikai geometria megalkotásával s a modern természet-tudományok kísérleti módszereinek a bevezetésével.

Epikureusz, a görög kultúra összeomlásának idején élt. Korában Athént kiutnénkült társadalmi harcok emésztették s külső ellenség fenyegette. Félszázad alatt egyik háború a másikat követte, a hatalom hétszer került államcsíny révén más kezekbe, négyszer jutott Athén ide-

gen uralom alá és három felkelést fojtottak vérbe. Így haldoklott Szokrátesz, Plátó, Arisztotelesz és Epikureusz városa, mely először valósította meg a polgári szabadság eszményét. Igaz, ebben a szabadságban csak a szabad polgárok részesedtek és még Plátó is csak a rabszolgák munkájára támaszkodva tudta elképzelni ideális államát, de az V. században, a fejlődés és a szabadság lendületében, megszületett a rabszolgák felszabadításának — gazdaságilag sem egészen kivihetetlen — eszméje, míg a Keirionéiánál győzedelmeskedő Macedóniai Fülöp véget nem vetett ezeknek az államoknak. Epikureusz Athénjében már megfosztották a 2000 drahmánál kevesebb vagyonú polgárokat szabadságuktól és a lakosság jelentős hányada munka és kereset nélkül ténfergett. Epikureusz egy kollektív kultúra összeomlásának idején alkotta meg rendszerét, aminek lényege — a közös megoldás lehetőségének híján — az egyén boldogságának a keresése. Epikureusz abban a korban — ugyanez a folyamat a római birodalomban 300 évvel később ismétlődik meg, — melynek nyomorúságára a kereszténység az ég felé való menekülést és a túlvilági boldogságban való hitet ajánlotta, a „földi kenyér zászlját“ (Dosztojevszkij) emelte fel. Epikureusz teológiája nem tagadta meg az isteneket, de kizárta beavatkozásukat a földi dolgokba, materialista erkölcsstanában pedig az elvesztett öröm visszahódítását tűzte ki az emberi erőfeszítések céljául.

Lucretius hatalmas tankölteménye: *De rerum natura* (a dolgok természetéről) a epikureuszi rendszer legteljesebb összefoglalása. Lucretius Kr. e. 97-ben született s a római lovagok osztályához, (Róma tiers état-jához) tartozott. Ő is mozgalmas korban élt. A Köztársaság bukását Sulla arisztokratikus diktatúrája, az első triumvirátus, *Catilina* összeesküvése s a *Spartacus* lázadás kísérte. Lucretius osztálya, a római kereskedelmi kapitalizmus kifejlődésével a gazdaság vezető pozícióinak birtokába jutott. Kereskedelmi vállalataival, az elszegényedett nemesektől és kisbirtokosoktól összevásárolt latifundiumaival és bankügyleteivel olyan fontosságra és hatalomra tett szert, aminek nem felelt meg a régi Róma politikai rangrendje: a patriciusok, bár korlátolt, egyeduralkodó. Évszázadokig tartott ez a harc, amely közvetlenül a köztársaság bukásával, közvetve pedig a görög-római civilizáció összeomlásával ért véget — a barbár világ támadásai alatt. Lucretius a társadalmi kérdésektől légmentesen elzárkózó Epikureusz elméletét fegyverként használta fel a patricius értékek, főképp a nemesek hatalmát hagyományos érvekkel igazoló államvallás ellen. Mesterétől lényegében megkülönbözteti az az utilitarizmus, amivel a fizika és az erkölcs kérdéseit tárgyalja. Ez a nem mindig tisztán tudományos szándék vezeti a lélek, az ösztönélet, a történet és az emberi társadalom életformáinak a tanulmányozásában a materialista felfogás kezdetleges, még következtelen, de mégis megkapó megfogalmazásáig. „Elméleteinek összessége — írja Nizan — egyetlen hatalmas megérzése a tudomány jövőjének: az anyag megmaradásának az elve; az egyetemes okszerűség; az ismeret és az érzékelés elmélete: az állati szervezet evolúciója, a társadalom fejlődése; mindezek felvetése a modern lélek- és élettant, *Lavoisier*t, *Darvint*, *Rousseaut* és *Marxot* anticipálja. Amellett mint költő senki sem multa felül a szerelem, a magány és a halál megéneklésében.

Nizan megmagyarázza, honnan származik az ókor materialistáinak mély társadalmi pesszimizmusa: „Epikureusz és társai még csak el sem tudták képzelni a gazdasági körülmények gyökeres megváltoztatását. Senki sem sejtette közülük az új emberi rend lehetőségét. Koruk forradalmi felületes politikai változások vagy pedig kétségbeesett éhséglázadások voltak. Néha szöbakerült az adósságok eltörlése vagy a földek

felosztása, de a szocializmus álma még mindig magával hozta és feltételezte a rabszolgaság fentartását.“ De Arisztotelesznél ezt a mondatot találjuk: „Ha minden eszköz önmagától tudná elvégezni a munkákat, parancsra, úgy, ahogy maguktól mozogtak valaha Dédalusz remekművei... úgy a mesternek nem lenne többé szüksége segédre, sem a birtokosnak rabszolgára...” (Csehi Gyula)

MAURICE SACHS: ANDRÉ GIDE (Denoel et Steele, Paris, 1936)

André Gidet igen-igen kevésbé ismeri a magyar olvasóközönség. Műveinek csekély töredékeit fordították le. Már készül a teljes magyar nyelvű Proust, de Gide művei még mindig kiadóra és fordítóra várnak. Legutóbbi írásai (Naplójegyzetek, Uj Eledelek), melyekben újabb eszmei fejlődéséről tesz vallomást, nálunk csak a folyóiratok szemelvényei révén ismeretesek. Pedig Gide személye iránt sohasem volt nagyobb az érdeklődés, mint ma. Nem vállalkozhatunk rá, hogy az évek mulasztásait helyrehozzuk. Itt — egyelőre — felhívjuk a figyelmet M. Sachs közvetlen hangjára, finom Gide-tanulmányára, melyet azok számára írt, akik Gide-nek csupán politikai szereplését ismerik s az emberről és művéről keveset vagy semmit sem tudnak. (k.)

Kevés mai író akad, akit a mende-monda annyira kikezdettség vagy elferdített volna, mint André Gidet. A mende-monda az élő ember mellett, amelynek mintegy torz árnyéka, lassacskán kijegecesít valami képzeletbeli, de annál kényszerítőbb személyt, s az élő ember, aszerint, hogy legmélyebb mivoltában jó-e vagy rossz, hol eltávolodik ettől a személytől, hol közeledik hozzá. Azok az írók, akiket ismerek, látom, hogy az évek során veszedelmesen közelednek a róluk szóló mende-mondához, míg Gide, mennél közelebből ismerjük meg, annál inkább eltávolodik a róla alkotott hamis képtől. Nem tudatos igyekezettel, szándékosan, hanem könnyű természetességgel, mert Gide egyáltalán nem az az ember, akinek előttünk lefestették, hanem egy másik, akit a közelebbi ismeretség révén fedezünk fel.

A mende-monda szerint Gide erkölcstelen, szándékos megrontó, feltűnési viszketeg, fősvény és nem őszinte. Ha az ember megismeri, kiderül, hogy becsületes, komoly, fesztelen és nemeslelkű.

És éppen ezek a tulajdonságok avatták őt a „legjelentősebb kortársá”, (André Rouveyre: *Le Reclus et le Retors*). S ha az utókor talán nem is tartaná a századelő legjelentősebb emberének, mindenképp el kell ismerje, hogy e korszak egyik legbecsületesebb, legkomolyabb, legnyiltabb és legfüggetlenebb embere.

Ne higgye senki ebből a felsorolásból, hogy hibátlanul képzelem Gidet. Ez a mende-mondánál ugyan kevésbé pontatlan, másrésztől viszont majdnem ugyanolyan téves volna. Jól látom a hibáit, (amelyek úgy vélem használtak az írónak és ártottak az embernek), ezek azonban nem érintik azt a becsületességet, komolyságot, nyíltságot és függetlenséget, amelyek őt kivételes emberré avatják. Mellékesen szólva, elég neveltséges, hogy azok a tulajdonságok, amelyeket általában minden embertől megkövetelünk, annyira ritkák, bár mindenki szinleli őket, — s amelyekkel oly kevesen dicsekedhetnek, hogy ha véletlenül felfedezük őket valakinél, elámulunk. Épp azért, mivel megtalálta Goethében ezeket a lényeges emberi tulajdonságokat; amiket az ember évszázadok óta nélkülöz, mondotta Napoleon: „Ime egy ember!” És való, hogy a szónak ebben az értelmében kevés *ambert* találunk az emberek közt; elegendő ok arra, hogy örvendjünk, amiért Gide egyik ilyen *ember*.

A becsületességéről Gide tanúságot tett egész élete során és egész művében azzal, hogy nem érte be szavak vagy eszmék hangoztatásával,